

การพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ศิลปะแบบบายนในจังหวัดบุรีรัมย์ The Development of Learning Centre of Bayon Art in Buriram Province

รุ่งสุริยา หอมวัน, พระมหาถนอม อานนุโธ, ธนันต์ชัย พัฒนะสิงห์, ทิพย์ ชันแก้ว
Rungsuriya Homwan, Phramaha Thanorm Arnando,
Thananchai Pattanasing, Thip Kunkeaw
วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Buriram Buddhist College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University
E-mail: rus_s11@hotmail.com

ได้รับบทความ: 25 มีนาคม 2563; แก้ไขบทความ: 10 เมษายน 2563; ตอรับตีพิมพ์: 22 เมษายน 2563
Received: March 25, 2020; Revised: April 10, 2020; Accepted: April 22, 2020

บทคัดย่อ

บทความวิจัยเรื่อง “การพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ศิลปะแบบบายนในจังหวัดบุรีรัมย์” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรมแบบบายน และพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมแบบบายนในจังหวัดบุรีรัมย์ กลุ่มตัวอย่างที่ในการศึกษาค้นคว้าคือ ปราสาทขอมที่เป็นศิลปะแบบบายนในเขตจังหวัดบุรีรัมย์ จำนวน 6 แห่ง โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นแบบสัมภาษณ์ที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นเอง โดยการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา ผลการวิจัยปรากฏว่าศิลปะแบบบายนมีพัฒนาการสืบเนื่องมาจากศิลปะแบบบาปวนและศิลปะแบบนครวัด หรือที่เป็นที่รู้จักกันในหมู่นักประวัติศาสตร์และนักโบราณคดีว่า “ศิลปะแบบบายน” พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (1724-1771) ทรงยึดเอาศูนย์กลางแห่งลักษณะเฉพาะดังกล่าวจากพุทธสถานที่ยกขึ้นในรัชสมัยของพระองค์มาเป็นชื่อเรียกรูปแบบศิลปะ ลักษณะเฉพาะที่สำคัญของศิลปะแบบบายน คือการแสดงความรู้สึกที่เร้นลับและใบหน้าที่อึมครึมของภาพจำหลักบนยอดปราสาท ศิลปะแบบบายนได้เข้ามามีอิทธิพลในประเทศไทยตั้งแต่ครั้งก่อนกรุงสุโขทัย เนื่องจากการแผ่พระราชอำนาจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เข้ามาทางแถบภาคอีสานโดยสร้างปราสาทหินพิมาย ที่นครราชสีมา ได้มีการสร้างอโรคยาศาลา หรือสถานพยาบาลเล็กๆ เรียงรายจากนครธมจนถึงพิมาย ในจังหวัดบุรีรัมย์พบว่ามีศิลปะแบบบายนจำนวน 6 แห่ง คือ 1) วิหาร 2 หลังที่ปราสาทพนมรุ้ง คือวิหารใต้ และวิหารเหนือ 2) ปราสาทหนองปล่อง 3) ปราสาทบ้านโคก

ปราสาท (โคกจั่ว) 4) ฤๅษี (ปราสาทบ้านบุ) 5) ปราสาทน้อย (ฤๅษี) และ 6) ปราสาทหินฤๅษี (หนองบัวราย)

คำสำคัญ: ศูนย์การเรียนรู้, ศิลปะแบบบายอน

Abstract

The research article on "The Development of Learning Center of Bayon Art, Buriram Province" aims to study the history and culture of Bayon style, and developing of learning center of Bayon culture in Buriram province. The subjects in study were Khmer castles in Bayon style in the area of Buriram province amount 6 places. The research methodology is qualitative research. The tools used for data collection were interview forms constructed by the researchers which are content analysis. The results revealed that Bayon art has developed as a result of Papuan art and Angkor Wat art. It is known among historians and archaeologists that "Bayon art". The King Jayavarman VII (1724 - 1771) took the center of the characteristic from the Buddhist temple built during his reign to be called the art form. The important characteristics of Bayon art are to show the mysterious feeling and lollipop faces of the images etch at the top of the castle. The Bayon art had an influence in Thailand since Sukhothai period, concerning to the spread of the power of King Jayavarman VII into the North-Eastern region by the construction of Prasat Phimai in Nakhonratchasima. King Jayavarman VII has built Arokayasala or a small hospital lined from the capital city until Phimai. In Buriram province, it is found that there are 6 Bayon art as; 1) 2 sanctuaries at Prasat Phanomrung, namely southern temple and northern temple, 2) Prasat Nongplong, 3) Prasat Bankhokprasat (khok-ngio) 4) Kutirusi (Prasat Banbu), 5) Prasatnoi (kutirusi or hermit house) and 6) Prasat Kutirusi or hermit house (Nongbuarai).

Keywords: Learning Centre, Bayon Art

1. บทนำ

วิวัฒนาการของศิลปะขอมนั้นสืบเนื่องติดต่อกันอย่างชัดเจนโดยเฉพาะงานสถาปัตยกรรม ซึ่งปรากฏอยู่ใน 2 ภูมิภาค ได้แก่ บริเวณรอบทะเลสาบเขมรประเทศกัมพูชา และบริเวณภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคตะวันออกของประเทศไทย โดยเฉพาะ

ภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พบถึง 182 แห่ง และพบมากที่สุดในเขต จังหวัดบุรีรัมย์ พบถึง 61 แห่ง (กรมศิลปากร, 2531: 6) ปราสาทขอมในประเทศไทยที่มีความสำคัญโดดเด่นของจังหวัดบุรีรัมย์ ได้แก่ ปราสาทเขาพนมรุ้ง ซึ่งเป็นศาสนสถานที่ตั้งอยู่บนยอดภูเขาไฟที่ดับแล้วแห่งเดียวในประเทศไทย และปราสาทเมืองต่ำซึ่งเป็นศาสนสถานที่ การออกแบบผังบริเวณที่มีเอกลักษณ์ต่างจากปราสาทขอมอื่น ๆ ในประเทศไทย โดยปราสาททั้งสองแห่งต่างมีบทบาทสำคัญในอดีต คือเป็นศาสนสถานศูนย์กลางของชุมชน ขนาดใหญ่ ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 15 ถึงราวพุทธศตวรรษที่ 18 มีการพัฒนาคู่ขนานมากับ เมืองพระนคร (ประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน) เป็นเวลาประมาณ 2 ศตวรรษโดยตลอด (อนวิทย์ เจริญสกุล, 2541: 31)

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ซึ่งตรงกับศิลปะขอมแบบบายน กษัตริย์ขอมที่มีพระราชอำนาจมากคือ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (พ.ศ. 1724 – 1762) ซึ่งทรงเป็นผู้กอบกู้เอกราชอาณาจักรขอมจากชนชาติจาม และได้สถาปนาเมืองนครธมขึ้นเป็นศูนย์กลางแห่งใหม่ ได้เปลี่ยนศาสนาจากเดิมที่เป็นศาสนาฮินดู มาเป็นพระพุทธศาสนานิกายมหายาน และได้สร้างศาสนสถานเป็นจำนวนมาก เพื่อแสดงให้เห็นถึงพระราชอำนาจของพระองค์ ทั้งทางการเมืองและการพระศาสนา

ปี พ.ศ. 2472 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสด็จตรวจโบราณวัตถุสถานต่าง ๆ ในมณฑลนครราชสีมา ได้ทอดพระเนตรสภาพของปราสาทซึ่งเสื่อมโทรมตามกาลเวลาและผลจากการกระทำของมนุษย์จึงตรัสสั่งให้ผู้ว่าราชการจังหวัดคิดรักษาหินจำหลักกลดลวดลายไว้มิให้เป็นอันตรายและห้ามมิให้ผู้หนึ่งผู้ใดมานำเอาไปจากที่เดิม (มูลนิธิสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพและหม่อมเจ้าจางจิตรถนอม ดิศกุล พระธิดา, 2531: 37) ได้พบหลักฐานปราสาทสำคัญที่จัดเป็นศิลปะแบบบายนอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งที่เป็นศาสนสถานขนาดใหญ่ และเป็นโบราณสถานขนาดเล็ก ในรูปของอโรคยศาลา และธรรมศาลา ตามเส้นทางเดินจากเมืองพระนครมายังเมืองพิมาย และพนมรุ้ง บางแห่งก็เป็นปราสาทที่สร้างเพิ่มเติม ในบริเวณที่เคยเป็นปราสาทอยู่ก่อนแล้ว เช่น ปราสาทพรหมทัต และปราสาทหินแดงในบริเวณปราสาทหินพิมาย ปราสาทสำคัญ ๆ ที่จัดเป็นศิลปะแบบบายน ได้แก่ ปราสาทโคกปราสาท อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ ปราสาทตาเมือนโต้ง อำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์ (ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ออนไลน์)

ศิลปะร่วมแบบบายน พุทธศตวรรษที่ 18 หลักฐานสถาปัตยกรรมร่วมสมัยหลายแห่ง เช่น ปราสาทพรหมทัตและปราสาทหินแดง บริเวณปราสาทหินพิมาย บรรณาลัยของปราสาทเขาพนมรุ้ง นอกจากนั้นยังมีโบราณสถานที่เรียกว่า “ธรรมศาลา” เช่น ปราสาทหนองปล่อง อำเภอนางรอง กุฏิฤๅชี อำเภอบัวชุม จังหวัดบุรีรัมย์ ส่วนอโรคยศาลาที่พบในจังหวัดบุรีรัมย์ คือ ปราสาทโคกปราสาท และปราสาทน้อย จากหลักฐานทางศิลปกรรม

แสดงให้เห็นว่า ศิลปะแบบบายน ซึ่งเป็นศิลปะรูปแบบใหม่ที่เกิดขึ้นนั้น ได้แพร่กระจายอยู่ทั่วไปในดินแดนไทย ทั้งอีสานเหนือและอีสานใต้ รวมทั้งในภาคกลางซึ่งลงไปใต้สุด และเหนือสุดที่ปราสาทเจ้าจันทร์ อำเภอสหัสขันธ์ จังหวัดสุโขทัย

อย่างไรก็ตาม การศึกษาประวัติศาสตร์ศิลปะแบบบายนที่เป็นลักษณะเฉพาะโดยรวมยังไม่ชัดเจนในจังหวัดบุรีรัมย์ ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาค้นคว้ากลุ่มปราสาทขอมที่เป็นศิลปะแบบบายนที่ปรากฏในจังหวัดบุรีรัมย์ โดยมุ่งศึกษาประวัติศาสตร์ศิลปะบายนในจังหวัดบุรีรัมย์ เพื่อรวบรวมองค์ความรู้ด้านต่าง ๆ ของศิลปะแบบบายนและนำมาพัฒนาเป็นศูนย์การเรียนรู้ศิลปะแบบบายนในจังหวัดบุรีรัมย์ให้สอดคล้องเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรมแบบบายน
2. เพื่อพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมแบบบายนในจังหวัดบุรีรัมย์

3. วิธีดำเนินการวิจัย

1. การศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร (Document Study) โดยการศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ คัมภีร์ หนังสือ บทความในวารสาร วิทยานิพนธ์ งานวิจัย เอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง และการสืบค้นอินเทอร์เน็ต

2. ศึกษาภาคสนาม (Field Study) หรือการเก็บข้อมูลเชิงปฏิบัติการ (Workshop) เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูล โดยการเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้เชี่ยวชาญที่เกี่ยวข้องกับศิลปะแบบบายน เครื่องมือที่ผู้วิจัยใช้ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้คือ แบบสัมภาษณ์เชิงลึกจากกลุ่มคนที่มีความเชี่ยวชาญในด้านศิลปะแบบบายน การออกแบบศูนย์การเรียนรู้ และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง

4. สรุปผลการวิจัย

4.1 ผลการวิจัยเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และศิลปะแบบบายน พบว่า ในจารึกปราสาทบายนพบที่ปราสาทบายน มี 4 หลัก ในจำนวนนั้นมีอยู่ 2 หลักที่มีเนื้อความกล่าวถึงการประดิษฐานพระชัยพุทธมหานาคในเมือง ซึ่งน่าจะหมายถึงชื่อเมืองในภาคกลางของไทย เมืองดังกล่าวยังมีชื่อปรากฏอยู่ในจารึกปราสาทพระขรรค์ด้วย คือ จารึกหลักที่ 293 ที่โคปุระด้านตะวันออก ทิศเหนือกล่าวถึงการประดิษฐานพระชัยพุทธมหานาคในเมืองศรีชัยราชบุรี ซึ่งน่าจะหมายถึงเมืองราชบุรีและยังกล่าวถึงการมีพระโกษชัยคุรุไวฑูรย์ประภา ณ เมืองนี้ ซึ่งพระโกษชัยคุรุไวฑูรย์ประภา เป็นเทพเจ้าแห่งการรักษาโรค ซึ่งพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงนิรมสร้างไว้คู่กับโรคยาสาธ เพื่อให้ทรงบำบัดรักษาผู้ป่วย และจารึกหลักที่ 293 ที่โคปุระด้านตะวันออก ทิศเหนือเนื้อความกล่าวถึงการประดิษฐานพระชัยพุทธมหานาคในเมืองศรีชัย

วัชรปุระ ซึ่งน่าจะหมายถึงเมืองเพชรบุรีและยังกล่าวถึงการมีพระโภชชยุครุไวฑูรประภา
ณ เมืองนี้ เช่นเดียวกัน

ส่วนศิลปะแบบบายันที่พบในจังหวัดบุรีรัมย์ มี 6 แห่ง ประกอบด้วย

1. วิหาร 2 หลัง ที่ปราสาทพนมรุ้ง คือ วิหารใต้ และวิหารเหนือ
2. ปราสาทหนองปล่อง อยู่ที่ ต.หนองปล่อง อ.ชำนิ
3. ปราสาทบ้านโคกปราสาท (โคกจั่ว) อยู่ที่บ้านโคกจั่ว ต.ปะคำ อ.ปะคำ
4. ฤๅษี (ปราสาทบ้านบุ) อยู่ในเขตโรงเรียนบ้านบุวิทยาสรค์ บ้านบุ หมู่ที่ 5 ต.จระเข้มาก อ.ประโคนชัย
5. ปราสาทน้อย (ฤๅษี) อยู่ที่บ้านโคกเมือง ต.จระเข้มาก อ.ประโคนชัย จ.บุรีรัมย์
6. ปราสาทหินฤๅษี (หนองบัวราย) อยู่ที่บ้านหน้าเขาพนมรุ้ง อ.เฉลิมพระเกียรติ

4.2 ผลการวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมแบบบายัน
ในจังหวัดบุรีรัมย์ พบว่า คุณค่าและอิทธิพลของศูนย์การเรียนรู้ศิลปะแบบบายันที่มีต่อวิถี
ชีวิตของคนในท้องถิ่น ในด้านการผสมผสานองค์ความรู้ ทักษะและเทคโนโลยีด้านการผสมผสาน
เทคโนโลยีในการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพให้สอดคล้องกับบริบทของท้องถิ่น
มีกฎเกณฑ์การอยู่ร่วมกันในสังคม การรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ มีโรคภัยไข้เจ็บใน
ชุมชน มีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีกองทุนและธุรกิจชุมชน มีประเพณี
และภูมิปัญญาท้องถิ่น, ศูนย์การเรียนรู้ศิลปะแบบบายันนำไปสู่การส่งเสริมกระบวนการ
เรียนรู้อย่างไม่เป็นทางการ การเรียนรู้ต่อเนื่องตลอดชีวิต ความสามัคคีของคณะกรรมการ
การจัดหางบประมาณเพื่อดูแลและพัฒนา จัดหาบุคลากรผู้ปฏิบัติงาน สนับสนุนการ
ดำเนินงาน การติดตามและประเมินการปฏิบัติงาน, ศูนย์การเรียนรู้ศิลปะแบบบายันเป็น
แหล่งเสริมสร้างโอกาสในการเรียนรู้ให้ชุมชน ด้วยการส่งเสริมและพัฒนาแหล่งเรียนรู้ให้มี
ชีวิต การตอบสนองความต้องการการเรียนรู้ของชุมชน การส่งเสริมให้มีการพัฒนาและนำ
นวัตกรรมมาใช้ การเชื่อมโยงองค์ความรู้จากภายนอก แสวงหาฐานข้อมูลภาคีเครือข่าย สร้าง
แรงจูงใจให้เกิดการร่วม มีการระดมการใช้ทรัพยากรร่วมกัน และมีเครือข่ายสัมพันธ์,
ศูนย์การเรียนรู้ศิลปะแบบบายัน เป็นการถ่ายทอดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ให้เกิด
ประโยชน์ในด้านการพัฒนางาน ด้านการพัฒนาคน ด้านการสร้างองค์ความรู้ และด้านการ
สร้างวัฒนธรรมการมีส่วนร่วม, ศูนย์การเรียนรู้ศิลปะบายันเป็นแหล่งบริการข้อมูล
ประวัติศาสตร์ของศิลปะแบบบายันในจังหวัดบุรีรัมย์ แหล่งบริการข้อมูลประวัติศาสตร์ศิลปะ
แบบบายัน ควรประกอบด้วย คน องค์ความรู้ สถานที่ และโครงสร้างพื้นฐานทางเทคโนโลยี

5. อภิปรายผลการวิจัย

งานวิจัยเรื่องการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ศิลปะแบบบายนในจังหวัดบุรีรัมย์สามารถอภิปรายผลได้ดังนี้

5.1 ศึกษาประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรมแบบบายน

เรื่องราวเกี่ยวกับศิลปะเขมรแบบบายนที่พบในประเทศไทยยังไม่มีการศึกษารวบรวมข้อมูลอย่างจริงจัง มีปรากฏในงานของนักวิชาการต่างประเทศบ้าง เช่น การศึกษาเรื่องโรงพยาบาลและที่พักคนเดินทาง และการศึกษาเรื่องธรรมศาลา โดยศึกษาประกอบกับหลักฐานในประเทศกัมพูชา ส่วนนักวิชาการไทยก็มีกล่าวถึงในเรื่องที่เกี่ยวกับการสำรวจโบราณสถานตามที่ตั้งต่าง ๆ ซึ่งเรื่องราวและข้อมูลยังสับสนอยู่บ้าง ซึ่งถ้าได้มีการศึกษารวบรวมหลักฐานทั้งทางจารึก สถาปัตยกรรม และประติมากรรม ในสมัยนี้ นับว่ามีประโยชน์ในการที่จะแสดงถึงขอบเขตอิทธิพลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันในสมัยนั้นได้อย่างชัดเจน ซึ่งจะเป็นแนวทางในการศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับวัฒนธรรมเขมรที่ปรากฏในประเทศไทย สอดคล้องกับ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล (2513: 27) ที่กล่าวว่า ในดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยนั้น ได้ปรากฏหลักฐานที่แสดงถึงความเจริญทางวัฒนธรรม อันเนื่องมาจากอิทธิพลของวัฒนธรรมเขมรติดต่อกันมาเป็นช่วงระยะเวลานับพันปี หลักฐานเหล่านี้ มีทั้งหลักฐานทางสถาปัตยกรรม ประติมากรรม ตลอดจนหลักฐานทางจารึกที่พบในบางสมัย โดยจะมีอายุสมัยต่อเนื่องมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 18 และ อนุวิทย์ เจริญสุขกุล (2541: 45) กล่าวถึงการออกแบบปราสาทขอมคือการจำลองภูมิจักรวาลมาไว้บนพื้นพิภพ ปราสาท (ปรางค์) ประฐาน เปรียบดัง เขาพระสุเมรุ เป็นแกนจักรวาล บาราย เปรียบดัง มหาสมุทรที่รายล้อมเขาพระสุเมรุ กล่าวว่าองค์ปราสาทต่างก็มีมิติของโลกภูมิซ้อนอยู่ในทางดิ่งอยู่อีกมิติหนึ่ง นั่นคือ มิติตามแนวแกนดิ่งขององค์ปราสาทก็ในระดับชั้นดินจะเป็นบาดาล ส่วนกลางจะเป็นสัญลักษณ์ของโลกมนุษย์ และส่วนยอดจะเป็นโลกสวรรค์ของเทพทั้งปวง

ส่วนที่มาของรูปแบบอาคารและคติการสร้างนั้น ได้รับอิทธิพลแนวคิดมาจากชาวอินเดีย ที่ได้สร้างปราสาทขึ้นเพื่อประดิษฐานรูปเคารพทางศาสนาเรียกว่า “เทวาลัย” สอดคล้องกับ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ออนไลน์) ที่กล่าวถึงที่มาของรูปแบบอาคารทรงปราสาทที่ใช้เป็นศาสนสถานในวัฒนธรรมขอมนั้น มีที่มาจากอินเดีย กล่าวคือ ชาวอินเดียได้สร้างปราสาทขึ้น เพื่อประดิษฐานรูปเคารพทางศาสนา เรียกว่า เทวาลัย โดยสร้างเป็นอาคารที่มีหลังคาซ้อนชั้นขึ้นไปหลายชั้น แต่ละชั้นมีการประดับอาคารจำลอง สามารถแยกออกเป็น 2 สายวัฒนธรรม ได้แก่ อินเดียภาคเหนือ เรียกว่า “ทรงศิธร” (สิ-ชะ-ระ) คือ ปราสาทที่มีหลังคารูปโค้งสูง ส่วนในอินเดียภาคใต้ เรียกว่า “ทรงวิมาน” คือ ปราสาทที่มีหลังคาซ้อนเป็นชั้น ๆ แต่ละชั้นมักประดับอาคาร จำลองจากรูปแบบของปราสาท

ขอม ในระยะแรกเชื่อกันว่า ได้รับอิทธิพลของทรงศิขร จากอินเดียภาคเหนือ ส่วนทรงวิมานนั้น ส่งอิทธิพลมายังศิลปะขวาท ต่อมาภายหลังช่างขอมได้นำเอารูปแบบทั้ง 2 สายวัฒนธรรม มาผสมผสานกัน จนกลายเป็นรูปแบบเฉพาะของตัวเองขึ้น ส่วนคติการสร้างอาคารทรงปราสาทมาจากคติความเชื่อของชาวอินเดียที่ว่า เทพเจ้าทั้งหลายสถิตอยู่ ณ เขาพระสุเมรุ อันเป็นแกนกลางของจักรวาล ซึ่งอยู่บนสวรรค์ การสร้างปราสาทจึงเปรียบเสมือนการจำลอง เขาพระสุเมรุมายังโลกมนุษย์ เพื่อเป็นที่สถิตของเทพเจ้า และมีการสร้างรูปเคารพของเทพเจ้าขึ้น เพื่อประดิษฐานไว้ภายใน โดยตัวปราสาทมีสัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่ใช้แทนความหมายของ เขาพระสุเมรุ เช่น มีปราสาทประธานตรงกลาง มีปราสาทบริวารล้อมรอบ ถัดออกมามีสระน้ำ และกำแพงล้อมรอบอีกชั้นหนึ่ง การที่ทำหลังคาปราสาทเป็นเรือนซ้อนชั้นก็หมายถึง สวรรค์หรือวิมานของเทพเทวดานั้นเอง ด้วยเหตุที่เป็นการจำลองจักรวาลมาไว้บนโลกมนุษย์ และเป็นที่สถิตของเทพเจ้า จึงต้องมีระเบียบกฎเกณฑ์ ตามที่กำหนดไว้ในคัมภีร์ทางศาสนาอย่างเคร่งครัด ตัวปราสาทจึงมีขนาดใหญ่โต และใช้เวลาก่อสร้างยาวนาน

ปราสาทขอมที่เป็นศิลปะขวาทในจังหวัดบุรีรัมย์นั้น เป็นการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่สร้างสรรค์และพัฒนาขึ้นถือว่าเป็นทรัพยากรที่สามารถจับต้องได้มี 6 แห่ง คือ

1. วิหาร 2 หลัง คือวิหารใต้ และวิหารเหนือ หรือบรรณาลัย ในปราสาทพนมรุ้ง อยู่บนเขาพนมรุ้ง ต.ตาเป็ก อ.เฉลิมพระเกียรติ ปัจจุบันเป็นอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง
2. ปราสาทหนองปล่อง อยู่ที่ ต.หนองปล่อง อ.ชำนิ
3. ปราสาทบ้านโคกปราสาท (โคกจั่ว) อยู่ที่บ้านโคกจั่ว ต.ปะคำ อ.ปะคำ
4. กุฏิฤาชี (ปราสาทบ้านบุ) อยู่ในเขตโรงเรียนบ้านบุวิทยาสรรค์ หมู่ 5 ต.จระเข้มาก อ.ประโคนชัย
5. ปราสาทน้อย (กุฏิฤาชี) อยู่ที่บ้านโคกเมือง ต.จระเข้มาก อ.ประโคนชัย จ.บุรีรัมย์
6. ปราสาทหินกุฏิฤาชี (หนองบัวราย) อยู่บ้านหน้าเขาพนมรุ้ง อ.เฉลิมพระเกียรติ

ศิลปะขวาททั้ง 6 แห่งในจังหวัดบุรีรัมย์นี้เป็นทรัพยากรทางโบราณคดีที่บอกเล่าถึงคติความเชื่อ ขาดิพนธ์ และบริหารทรัพยากรทางวัฒนธรรมของมนุษย์ สอดคล้องกับเลวินสัน และ อัมเบอร์ (Levinson and Amber) (Levinson and Amber, 1996. อ้างในปริดา พูลสิน, 2554) ที่กล่าวว่าการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมหมายถึงการวางแผนงานและการส่งเสริมสนับสนุนให้มีการอนุรักษ์ดูแลรักษาหรือการจัดการข้อมูลสถานที่พื้นที่และการตรวจสอบเรื่องราวในอดีตของชาติหรือของกลุ่มชนเผ่าพันธุ์ต่าง ๆ หรือสิ่งที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของโลก ส่วน สายันต์ ไพเราะญัตติ (2550: 3-6) กล่าวว่าทรัพยากรวัฒนธรรมหลักๆ ทั้งชนิดที่เป็นมรดกและทรัพยากรวัฒนธรรมร่วมสมัยที่สร้างสรรค์และพัฒนาขึ้นใหม่

สามารถพบเห็นและศึกษาในปัจจุบัน 3 กลุ่ม ได้แก่ ทรัพยากรทางโบราณคดี ภูมิปัญญาท้องถิ่น และ ทรัพยากรวัฒนธรรมที่แสดงออก ได้แก่ ศิลปะ ดนตรี การละเล่น การแสดง ปริมาตรคติ นิทาน ขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อ พิธีกรรมตามความเชื่อ

5.2 การพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ศิลปะแบบบายนในจังหวัดบุรีรัมย์

การพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ศิลปะแบบบายนในจังหวัดบุรีรัมย์ พบว่าคุณค่าและอิทธิพลของศูนย์การเรียนรู้ศิลปะแบบบายนที่มีต่อวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น ในด้านการผสมผสานองค์ความรู้ ทักษะและเทคนิคด้านการผสมผสานเทคโนโลยีในการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพให้สอดคล้องกับบริบทของท้องถิ่น มีกฎเกณฑ์การอยู่ร่วมกันในสังคม การรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ มีโรคภัยไข้เจ็บในชุมชน มีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีกองทุนและธุรกิจชุมชน มีประเพณีและภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งสอดคล้องกับ สายันต์ ไพเราะจิตต์ (2550: 3-6) ได้กล่าวถึงมรดกทางวัฒนธรรมว่าเป็นเอกลักษณ์และมีคุณค่าในฐานะที่เป็นเครื่องแสดงออกถึงรากฐานและความเป็นมาของชาติบ้านเมืองซึ่งสมควรที่จะช่วยกันดูแลรักษาไว้ ให้เป็นมรดกของคนในชาติเพื่อนำมาใช้ประโยชน์และให้คนในโลกได้ชื่นชมดังนั้นคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมจึงไม่ได้อยู่ที่ลักษณะทางกายภาพเท่านั้นแต่อยู่ที่ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับมรดกทางวัฒนธรรมนั้นด้วยโดยเฉพาะความสัมพันธ์กับชุมชนในแง่ของจิตใจและจิตวิญญาณ ซึ่งอาจสรุปลักษณะสำคัญของสิ่งซึ่งสมควรได้รับการยกย่องว่าเป็นมรดกทางวัฒนธรรม ประกอบด้วย 1) ให้คุณค่าทางประวัติศาสตร์วิชาการหรือศิลปะ 2) แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการของวิถีชีวิตของกลุ่มชนและสังคมที่ได้มีการสืบทอดกันมา 3) มีรูปแบบดั้งเดิมสามารถสืบค้นถึงที่มาในอดีตได้ 4) มีลักษณะบ่งบอกถึงความเป็นชุมชนหรือท้องถิ่น และ 5) หากไม่มีการอนุรักษ์ไว้จะสูญหายไปในที่สุด

ศูนย์การเรียนรู้ศิลปะแบบบายนนำไปสู่การส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้อย่างไม่เป็นทางการการเรียนรู้ต่อเนื่องตลอดชีวิต ความสามัคคีของคณะกรรมการ การจัดหางบประมาณเพื่อดูแลและพัฒนา จัดหาบุคลากรผู้ปฏิบัติงาน สนับสนุนการดำเนินงาน การติดตามและประเมินการปฏิบัติงาน ซึ่งสอดคล้องกับ บุญส่ง บุญทศ (2543: 2-13) ที่กล่าวว่า ศูนย์การเรียนรู้คือสถานที่ที่มีบรรยากาศแห่งการเรียนรู้ มีบริการสื่อการเรียนการสอนตามความต้องการของผู้เรียน มีการจัดกระบวนการเรียนการสอนและมีบุคลากรอำนวยความสะดวก มีการจัดกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง ทำให้ประชาชนสามารถเรียนรู้ได้ตลอดชีวิตเพื่อกระจายโอกาสทางการศึกษาแก่ประชาชนให้กว้างขวางทั่วถึงและครอบคลุมทุกพื้นที่โดยกิจกรรมต่าง ๆ จะสอดคล้องกับความต้องการของประชาชน กลมกลืนกับวิถีชีวิตของชุมชนและทันต่อความเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์เพื่อให้เกิดสังคมแห่งการเรียนรู้

ศูนย์การเรียนรู้ศิลปะแบบบายนเป็นแหล่งเสริมสร้างโอกาสในการเรียนรู้ให้ชุมชน ด้วยการส่งเสริมและพัฒนาแหล่งเรียนรู้ให้มีชีวิต การตอบสนองความต้องการการเรียนรู้ของชุมชน การส่งเสริมให้มีการพัฒนาและนำนวัตกรรมมาใช้ การเชื่อมโยงองค์ความรู้จากภายนอก แสวงหาฐานข้อมูลภาคีเครือข่าย สร้างแรงจูงใจให้เกิดการร่วม มีการระดมการใช้ทรัพยากรร่วมกัน และมีเครือข่ายสัมพันธ์ ซึ่งสอดคล้องกับ สุกฤตดา จันทรวิมล (อ้างในวิชัย และสังคม, 2550: 13) ได้ระบุว่าศูนย์การเรียนรู้ชุมชน เป็นแหล่งการจัดกิจกรรมที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ประชาชนสามารถใช้บริการค้นคว้าหาความรู้และยังเป็นสถานที่ที่ประชาชนได้มีโอกาสจัดกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนตามความต้องการ

ศูนย์การเรียนรู้ศิลปะแบบบายนเป็นการถ่ายทอดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ให้เกิดประโยชน์ในด้านการพัฒนางาน ด้านการพัฒนาคน ด้านการสร้างองค์ความรู้ และด้านการสร้างวัฒนธรรมการมีส่วนร่วม ซึ่งสอดคล้องกับ วีระเทพ ปทุมเจริญวัฒนา (2545: 174-175) ได้กล่าวถึงการจัดกิจกรรมเพื่อให้เกิดประโยชน์ในการพัฒนา ควรประกอบด้วย

1. การเรียนรู้จากภูมิปัญญาชาวบ้าน ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นแหล่งการเรียนรู้ที่สำคัญของชุมชน เป็นแหล่งวิทยาการที่มีคุณค่าต่อบุคคลและสังคมเป็นอย่างยิ่ง ภูมิปัญญาชาวบ้านประกอบด้วยภูมิปัญญาของผู้รู้ วัฒนธรรมและความรู้ของชุมชน ซึ่งได้รับการสั่งสมและถ่ายทอดสืบต่อมา
2. การจัดกลุ่มสนใจ เป็นการจัดการศึกษาตามสภาพปัญหา ความต้องการ และความสนใจที่แตกต่างกันของแต่ละบุคคล เพื่อให้สามารถนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน และเป็นการยกระดับคุณภาพชีวิตด้วย
3. กลุ่มเสวนาหรืออภิปราย เป็นการรวมกลุ่มคนที่มีความสนใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่งเหมือนกัน และต้องการแสดงความคิดเห็นโดยการเปิดเวทีพูดคุย วิพากษ์วิจารณ์ในเรื่องนั้นๆ อย่างเสรี และเป็นประชาธิปไตยต่อสาธารณชน เพื่อให้ได้มาซึ่งคำตอบ
4. กิจกรรมด้านศาสนาและวัฒนธรรม เป็นรูปแบบพิธีการที่กระทำสืบทอดจากบรรพบุรุษมาเป็นเวลานาน จนกลายเป็นจารีตประเพณี และอนุรักษ์ต่อกันไป เช่น การรดน้ำดำหัวในประเพณีสงกรานต์ เป็นต้น
5. พ่อแม่สอนลูก เป็นรูปแบบการเรียนรู้ตามอัธยาศัยที่ชัดเจนที่สุด เกิดขึ้นตามธรรมชาติและจากประสบการณ์ในชีวิตประจำวัน
6. การเรียนรู้จากประสบการณ์ของกลุ่มอาชีพ เช่น การทำขนมพูนสมุนไพรจากผู้ชำนาญการ เป็นต้น
7. การเข้าค่าย เป็นกิจกรรมที่นักเรียน นักศึกษามีความสนใจที่จะเรียนรู้ในศาสตร์แขนงใดแขนงหนึ่งร่วมกัน และมีวัตถุประสงค์เพื่อไปอยู่ร่วมกันและศึกษาในเรื่องนั้น ๆ เช่น การเข้าค่ายวิทยาศาสตร์ เป็นต้น

8. คอมพิวเตอร์และอิเล็กทรอนิกส์ เป็นการสื่อสารที่ให้ความรู้อย่างฉับไว สามารถนำมาใช้ในการถ่ายทอดความรู้ทั้งในการจัดการศึกษาในโรงเรียน การศึกษานอกโรงเรียนและการศึกษาตามอัธยาศัยได้เป็นอย่างดี

ศูนย์การเรียนรู้ศิลปะบายนเป็นแหล่งบริการข้อมูลประวัติศาสตร์ของศิลปะบายนในจังหวัดบุรีรัมย์ แหล่งบริการข้อมูลประวัติศาสตร์ศิลปะบายน ควรประกอบด้วย คน องค์ความรู้ สถานที่ และโครงสร้างพื้นฐานทางเทคโนโลยี ซึ่งสอดคล้องกับ การสร้าง แหล่งเรียนรู้ชุมชน (การสร้างแหล่งเรียนรู้ชุมชน, ออนไลน์: 172) ที่กล่าวถึงรูปแบบการ ให้บริการแหล่งเรียนรู้ ว่าควรมีรูปแบบ ดังนี้

1. อาคาร เป็นเอกเทศ แบ่งสัดส่วนของพื้นที่ทำงาน พื้นที่เก็บข้อมูลข่าวสาร ความรู้ พื้นที่ บริการความรู้ Internet ชุมชน และ Website

2. ปราชญ์ มีการจัดทำทะเบียนปราชญ์ชาวบ้าน มีบทเรียนที่จัดทำไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ปราชญ์แสดงตนชัดเจน มีศักยภาพในการถ่ายทอด

3. สารระ มีข้อมูล ข่าวสาร ความรู้ ครอบคลุม หลายรูปแบบ

4. องค์การ มีกรรมการ มีวาระการดำรงตำแหน่ง มีแผนงาน มีระเบียบ กติกา

5. กิจกรรม มีกิจกรรมจัดการความรู้ครบวงจร มีกิจกรรมจัดการเรียนรู้

6. รูปแบบกิจกรรม มีส่วนจัดแสดงความรู้แบบถาวร บางส่วนอาจจัดแสดง ความรู้เป็นครั้ง คราว มีการฝึกอบรม มีการนำทัศนศึกษา มีการเสวนา/อภิปราย/สัมมนา และมีการเรียนทาง อิเล็กทรอนิกส์ ฯลฯ

6. ข้อเสนอแนะ

6.1 ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

ผู้วิจัยขอเสนอแนะเชิงปฏิบัติการเป็นลำดับขั้นตอน เพื่อเป็นแนวทางในการ ดำเนินการอย่างเป็นระบบและสามารถปฏิบัติได้ ดังต่อไปนี้

1. พระสงฆ์และประชาชนในท้องถิ่นควรร่วมมือกันทำการสำรวจและ ช่วยกันอนุรักษ์รักษาโบราณสถาน ปราสาทที่มีอยู่ในชุมชนของตนเป็นลำดับแรก ถ้าหาก ทางกรมศิลปากร เป็นต้น ยังไม่ได้ทำการสำรวจหรือกรณีโบราณสถาน ปราสาท เหล่านั้นตกสำรวจ เพื่อเป็นการช่วยทางการรักษามรดกของชาติไว้ให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษา ต่อไปและให้อยู่คู่ชุมชนสืบต่อไป จากนั้นแจ้งให้หน่วยงานที่รับผิดชอบได้สำรวจและประกาศขึ้น ทะเบียนเป็นลำดับต่อไป

2. หน่วยงานในท้องถิ่นมีองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) วัฒนธรรม อำเภอกำแพงแสน และช่วยกันอนุรักษ์รักษาโบราณสถาน ปราสาทที่มีอยู่ในชุมชนของตน เพื่อเป็นการช่วยทางการรักษามรดกของชาติไว้ให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษาประวัติความเป็นมา ต่อไปและให้อยู่คู่ชุมชนสืบต่อไป

3. พระสงฆ์ ประชาชน หน่วยงานราชการในท้องถิ่นทำป้ายประกาศ เช่น องค์การบริหารส่วนตำบลเสม็ด ทำป้ายประกาศมีข้อความดังนี้ “ประกาศ เรื่อง ห้ามบุกรุก เข้าทำประโยชน์หรือสิ่งปลูกสร้างใด ๆ บริเวณที่สาธารณประโยชน์ ผู้ใดฝ่าฝืนจะดำเนินการ ตามกฎหมายที่บัญญัติไว้สูงสุด” แต่ต้องมีการประชุมเพื่อทำความเข้าใจให้เป็นแนวทางเดียวกันก่อน จากนั้นทำเป็นใบปลิวให้ถวายพระสงฆ์ติดที่วัด ผู้ใหญ่บ้านกำนัน หน่วยงาน ราชการท้องถิ่นช่วยกันประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนในท้องถิ่นได้รับทราบและร่วมกันอนุรักษ์ รักษา เพื่อประโยชน์แก่การกันพื้นที่บริเวณโบราณสถาน ปราสาท ที่มีอยู่ในท้องถิ่นของตน

4. สถานศึกษา โรงเรียน ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน วิทยาลัย มหาวิทยาลัย โดยผู้บริหารมีผู้อำนวยการ อธิการบดี ของสถานศึกษา จัดทำเป็นหลักสูตร ท้องถิ่น หลักสูตรเกี่ยวกับประวัติศาสตร์โบราณสถาน ปราสาทขอม เป็นการศึกษาเกี่ยวกับ ประวัติศาสตร์ความเป็นมา วิธีการอนุรักษ์รักษา คุณค่าในด้านอัตลักษณ์ ด้านการศึกษา ด้าน เศรษฐกิจ ด้านสังคม ด้านการเมือง ด้านสุนทรียะ และศึกษาอิทธิพล แนวคิดเรื่องจักรวาล วิทยา แนวคิดเรื่องเทววิทยา แนวความคิดทางด้านสถาปัตยกรรม แนวคิดทางด้าน วรรณกรรม แนวความคิดเรื่องศิลปะการแสดง และอื่น ๆ ที่สถานศึกษาเห็นว่าเป็นประโยชน์ ต่อสังคมประเทศชาติต่อไป

5. หน่วยงานที่รับผิดชอบโดยตรง กรมศิลปากร ร่วมกับพระสงฆ์ ประชาชน หน่วยงานราชการในท้องถิ่น โดยให้หน่วยงานในท้องถิ่น (อบต. และ อบจ.) จัดสรร งบประมาณแต่ละปีเพื่อบูรณะโบราณสถาน ปราสาทขอม

6.2 ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. การศึกษาวิเคราะห์เส้นทางการท่องเที่ยวประวัติศาสตร์ศิลปะแบบบายน เชิงอนุรักษ์
2. การศึกษาวิเคราะห์เส้นทางการท่องเที่ยวปราสาทขอมศิลปะแบบบายน เชิงวัฒนธรรมท้องถิ่น
3. บทบาทของประชาชนท้องถิ่นที่มีต่อการอนุรักษ์และส่งเสริมสิ่งแวดล้อม ศิลปกรรม ภูมิศึกษา ศิลปวัฒนธรรมแบบบายนในจังหวัดบุรีรัมย์

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. (2531). **ปราสาทพนมรุ้ง**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พรินต์ติ้ง กรุ๊ป.
 การสร้างแหล่งเรียนรู้ชุมชน. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.wiangphangkham.go.th/images/1206771081/2.pdf>, หน้า 172.
 ฐานข้อมูลแหล่งโบราณคดีที่สำคัญในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การ มหาชน). ปราสาทขอมในประเทศไทย. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:

<http://www.sac.or.th/databases/archaeology/terminology/>ป รา ส า ท
ขอมในประเทศไทย-0. (28 พฤศจิกายน 2561).

ปรีดา พูลสิน. (2554). **การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการความรู้ทางศิลปวัฒนธรรม:
กรณีศึกษาชุมชนวัดโสมนัส**. กรุงเทพฯ: กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวง
วัฒนธรรม.

มุลนิธิสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชูปถัมภ์และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ. (2531): 37.

วีระเทพ ปทุมเจริญวัฒนา. (2545). **การพัฒนาทรัพยากรการเรียนรู้ตามอัธยาศัย**.
กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาการศึกษาของโรงเรียน คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.

สายันต์ ไพเราะเจริญ. (2550). **การจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีในงานพัฒนาชุมชน**.
พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: ศักดิ์โสภณการพิมพ์.

สุกฤตดา จันทรมล. (2550). **อ้างอิง วิจัย รูปแบบ และสังคม คุณคุณากรสกุล. การประมวล
ความรู้: การสร้างและพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ด้านการพัฒนาสังคมและ
สวัสดิการ**. กรุงเทพมหานคร: กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ.

หม่อมเจ้าสุภัทราดิ ดิศกุล. (2513). **ศิลปะในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานครการพิมพ์.

อนุวิทย์ เจริญสกุล. (2541). **ปราสาทเมืองต่ำ การศึกษาทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม**.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

บุญส่ง บุญทศ. (2543). “การมีส่วนร่วมของคณะกรรมการศูนย์การเรียนรู้ชุมชนในการ
ดำเนินงานศูนย์การเรียนรู้ชุมชน: ศึกษาเฉพาะกรณีจังหวัดมุกดาหาร ”.
ภาคนิพนธ์มหาบัณฑิต. สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.